

XLVII. ARADVÁROS S AZ ÁTTELEPÍTÉS KÉRDÉSE.

Az építkezések eltöltása Aradon. Mozgalom az örökváltság s a szabad kir. városi rang ügyében. Az aradi vár terve. Harsch rendszere. Az építés megkezdése. Házrombolások. A Zimándra való áttelepítés kérdése. A polgárok meghasonlása. II. József Aradon és Radnán. Lovász Mihály önkénye. A bécsi küldöttség. II. József második látogatása. A jobbágyi terhek megváltása. A várépítés befejezése. »Arad marad.«

Aradnak III. Károly már 1732-ben megígérte, hogy sz. kir. várossá teszi s hogy 1698-ban épített várát kijavíttatja. Leánya, Mária Terézia 1747. január 21. a ráczvárost Aradhoz kapcsolta ugyan s ezzel nagyban növelte a polgárok reményeit; a város egészséges fejlődését azonban teljesen megakasztotta a katonai érdekek felülkerekedése.

Világosan állt Mária Terézia előtt az a feladat, hogy a Maros jobb partjától távol kell tartania a lakosokat; mert e folyó vonalát védi az esetleg kibővítendő régi, vagy az építendő új vár. 1750. aug. 31. meghagyta tehát, hogy a polgárok *ne építkezzenek az aradi vár közelében*, annak árkaiban és sáncaiban pedig *ne legeltessenek*¹⁾. Rendeletét újabb, szigorú parancsok követték. A lakosoknak már csak úgy volt szabad építkezniök, ha kötelezték magukat, hogy a katonai parancsnokság kívánatára házaikat, kárpótlás reménye nélkül, bármikor készek lerontani. 1752. nov. 8. még a minoriták temploma szentélyét sem engedték két lábnál vastagabb falakkal fölépíteni és beboltozni, úgy, hogy az építés abban is maradt és csak 1758-ban kezdtek újra hozzá, midőn a szerzet kijelentette, hogy megnyugszik a rendeletben s még abban is, hogy a templomot és kolostort, ha a vár érdekei kívánák, saját költségén lerontassa²⁾. Nem is volt drágább ház Aradon a Bohusékénál, melyet 8000 frtra becsültek, míg a városházat 2234, a városi iskolát 1000 s a kórházat csak 100 frttal vették föl; az 1766-ban épített házak értéke 35—1000 frt közt változott³⁾. Másrészt Lovász jószágigazgató önkényesen is megengedte a házak építését, pl. Jung serfőzőnek, ki ezzel a Maros egyik ágának lefolyását gátolta⁴⁾. Már pedig a házépítésre s a polgári jogok gyakorlatára a város adott

¹⁾ *Aradm. jk.* 1750., 122. sz. 440. l. — ²⁾ *Lakatos*, II. 18. és 43. — ³⁾ *Stadt-Rechnung*, 1766. — ⁴⁾ A felségfolyamodás az 1756/7. évi városi számadások közt.

jogot s az ingatlanok adásvevése után őt illette az ú. n. *Kaufschilling*, mely száz forint után 1 frt 40 krt tett¹⁾. Jellemzi a viszonyokat, hogy 1749—1766-ig csak 114 polgárlevelet (*Bürgerrecht*), 86 házlevelet (*Hausbrief*) és 101 adásvevési szerződést (*Kaufschilling*) állítottak ki. Azonban, a város bizonytalan helyzete miatt, akármilyen korlátolt volt is az ingatlanok forgalma, maga a város folytonosan emelkedett. 1747-ben, az egyesítés esztendejében, még csak 688-ra ment az adófizető polgárok száma, mely 1766-ban már 1300-ra (mintegy 5000 főre) rugott. A kereskedők száma 26-ról 51-re, az iparosoké 93-ról 219-re növekedett. S nem lehet mondani, hogy az adó túlságos lett volna; mert, a népesség szaporodásával helyes arányban, 5469 frt 21 krról csak 11,587 frt 51 krra gyarapodott. A lakosság legnagyobb része még mindig földművelésből élt; a 790 gazdának azonban mindössze csak 9024¹/₂ holdra ment a birtoka s a leggazdagabbnak sem volt többje 40¹/₂ holdnál. Séget és Buzsákot, a város jogainak sérelmével, jobbadán az Edelspacher-család kapta; Gáj Aradnak maradt ugyan, Szent-Pál s néhány más pusztá bérlete iránt azonban egyelőre még hiában tett lépéseket a kincstárnál.

Az úriszéket Pécskán, a megyegyűlést néha szintén máshol tartották s mindakettőtől függött a város. Legelőkelőbb polgárait, sőt tanácsosait is botozással fenyegette hol a várparancsnok, hol a jószágigazgató, sőt ez az utóbbi egyszer valóban meg is verette a város bíróját. Nem csoda, ha szabadulni vágytak a kincstári igazgatás alól. Arról álmodoztak, hogy *szabad királyi várossá* alakulhatnak; de mindenesetre bíztak abban, hogy legalább örökre *megválthatják* magukat a jobbágyi terhek alól. A sör- és bormérés jogának megszerzése végett 1 aranyapidíjjal már 1756. szept. 12. Bécsbe küldték *Kallinovic*s polgármestert az ügy megsürgetésére, de másfél év alatt sem érhetett czélt, pedig 1758-ban a város már kész szerződés-tervezettel állt elő. 1759. a m. kir. udv. kamara *Redl* Ferencz kamarai tanácsost és a bácsi kerület administratorát küldte le Aradra kir. biztosul s az ő felterjesztésére 1759. márcz. 26.-án kimondta, hogy Arad hatósági kormányzata káros volna; hogy a gazdasági ügyeket nem lehet azokban járatlan emberekre bízni s hogy a várost továbbra is földesúri hatóság alatt kell hagyni. Nem ellenezte azonban, hogy évi 1500 forinttal megváltsa a robotot, 6000 frton pedig bérbe vegye a földesúri jogokat.

Az aradiak mindezt keveselték. 1760. jan. 28. tehát már a királyné előtt feküdt újabb kérelmök. Hivatkoztak a történelem s a mindennapi élet példáira, hogy a fejedelmek különböző kegyelmeket és szabadalmakat szoktak ajándékozni hű népeiknek. Már pedig ők és őseik nemcsak mindig kellő hűséget tanúsítottak az ausztriai ház iránt, hanem közölük még mostan is sokan katonáskodnak s halálával nem egynek nagyapja, apja, testvére vagy rokona bizonyította be hűségét. Az utóbbi időkben különö-

¹⁾ *Stadt-Rechnung*, 1747/8.

sen sokat szenvedett e város a hazáért és a közjóért. Egy veszteglő-házra 2000 frtnál többet áldozott; az utóbbi török háborúban (1737—9.) egymaga látta el Neiperg egész seregét s különböző alkalommal katonákat állított. A kamara levéltárában megvannak a királyné atyjának levelei, melyek szerént mind ő, mind a kamara, melytől régen függenek, kiváló gondot fordított arra, hogy azon részek biztosítására katonai és kereskedelmi tekinteteből egyaránt megtartsa, sőt gyarapítsa is ezt az egyetlen várost, mely a Maros mellett, a temesi bánóság szomszédságában fekszik. Újabban a katonaság polgárosításával növekedett Arad. Eléggé biztosíthatja a lakosok és az utazók nyugalját, mivel vára van; földjének természete s a Maros közelléte miatt különben is nagyon alkalmas kereskedésre. Földje kevés lévén, idegyűlnek a kalmárok és kézművesek s a lakosság készpénzen veszi a terményeket. Hasznos ez a hely a közönségnek, a kereskedésre és biztonságra pedig szükséges. Egy részről Pest, más részről Szeged felől nincsen is más város, mely ez igen nagy területnek nagyobb díszére és hasznára válnék s mely a bánágnak jobb pajza és védelme lehetne.

E részek haszna, biztos volta s a király és az ország java még jobban gyarapodnék, ők pedig hű szolgálataik jutalmát vennék, ha (mire térdenállva kérik) a királyné a *szabad kir. városok sorába emelné Aradot*. Gyarapodása a környék adózó népének nagy hasznára, az ország javára s a kereskedés fölvirágoztatására szolgálna. A város 45,000 frtot ajánl a kamarának a földesúri jogok váltsága fejében. Viszont kívánja, 1) hogy *Csála-sziget*et, mely mindenütt szomszédos lévén velök, jószágaik ügyis minduntalan odabitangolnak, a kamara birtokából a város tulajdonába engedje át. A bekeblezés alkalmával a cs. kir. bizottság már ügyis a városnak ítélte oda és ez csak a parancsnok miatt nem vehette át. 2) A tizedszedést is odaértve, minden földesúri jogot a város nyerjen meg. 3) Mivel éjszakon, a város bejáratánál s a Maros ága kiszakadásánál híd van, melyen vámot, illetőleg harminczadot szednek s a város még hat híd javításának és fenntartásának költségeit kénytelen fedezni; végre mivel a polgárokat amúgy is gyakran háborgatják vámszedéssel, kérik a királynét, adja nekik a kapunál levő azt a hídat a vámszedő-házacsckával s a különben is csekély vámjövedelemmel együtt. 4) Mivel a várparancsnok a várban és az ú. n. retiradában lakó polgárokon a polg. törvénykezés jogát magának követeli s azt gyakorolni is szokta, szüntesse meg ezt az igazságszolgáltatást a katonai mézárszékkal együtt. 5) Csökkenti a cs. kir. pénztár harminczadjövedelmét, a városra nézve pedig sérelmes, hogy az utolsó dögvész óta, mikor Aradon vásárt tartani nem lehetett, Új-Aradon vásárokat tartanak és pedig ugyanazon időben és napon, mint Aradon. Kérik tehát az évi vásárok napjának megváltoztatását. 6) Végre, más városok módjára, pallosjogért esedeznek.

A helytartótanács febr. 4.-én először is Aradvármegyéhez küldte le a város kérését. A vármegye márcz. 20.-án élt az 1687: XVII. t.cz.-ben megadott jogával. Kijelentette, hogy mivel e végeken nincs olyan kereskedőváros, hová elvihetné csekély dolgait a szegény adózó nép s a hol beszerezhetné szükségleteit, — ez a csekély város pedig különböző háborúkban s más körülmények közt is bebizonyította hűségét s a király szolgálatában való buzgóságát, szívesen *csatlakozik* Aradváros kívánatához és dícséretes szándékához, ha teljesíti néhány föltételét. 1) Mivel e város, a polgárok szerént is, a végek átjárójának kulcsa, hogy a sűrű közlekedésben a király szolgálata s a közjó halasztást ne szenvedjen, a polgárok a megyei biztosok utalványára veszekedés és vonakodás nélkül állítsák ki a szükséges előfogatokat. Van hozzá elég marhájok, mert nagyobb részt úgy sem kalmárok és kézművesek, hanem földművesek. 2) A megyeházát egyszer-mindenkorra vegyék ki minden polg. teher alól; ha pedig az építendő vár miatt csakugyan le kellene rontani ezt a várost s a polgároknak más helyre költözve kellene új várost építeniök, a megyeháza számára minden tehertől ment ingyenes helyet jelöljenek ki. 3) Ingyen-lakást és ellátást adjanak a polgárok a megyei uraknak mindannyiszor, valahányszor ezeknek gyűlésre stb. be kell jönniök s itt napokat, sőt heteket tölteniök. Különbön egész fizetésök rámenne az itt-tartózkodás költségeire. De ezt csak addig kívánják, míg maguknak külön szállóhelyeket szerezhetnek. 4) Térítsék meg a megyének azt a költséget, melyet ez a szegény adózó nép nem-csekély megterhelésével az aradi szállás javítására éveken át fordít. 5) Azt az adót, melyet Arad idáig a megye házipénztárába fizetett, s melyet fölszabadulásával a többi adózó népre kellene kivetni, a város ezentúl a hadipénztár számára fizesse.

Sokkal ridegebben nyilatkozott a magyar udv. kamara. 1760. márcz. 24. azt felelte Arad kérelmére, hogy a Rákóczy-mozgalmak idejében letelepedett érdemes németek már kivesztek s utódaikkal a rácok sem vallás, sem nemzetiség tekintetben nem egyezvén, csak e miatt sem alkalmasak, hogy gazdasági, politikai és törvénykezési ügyeiket önállóan vigyék; hiszen most is rossz a közigazgatásuk. Idejárúl, hogy a nemzetségek folytonosan surlódnak egymással; a szerb kereskedők el akarják nyomni a németeket, a sörilletékkal már is két éve tartoznak az uradalomnak stb. S ha már az uradalmi hatóság alatt sem tudja magát igazgatni a város és nem tud kibontakozni adósságaiból¹⁾, hogyan remélheti ezt, ha adóssága még növekszik is fölszabadítása, adóssága megváltásával?

¹⁾ Ekkor, 1760-ban, 13,335 frt 10 kr. volt Aradváros bevétele, 11,282 frt 44 kr. a kiadása és 12,839 frt 50 kr. az adóssága, mely tehát egy év alatt közel 3000 frttal növekedett. A jövedelemből több mint 5000 frt adót a vármegye s 1200 frt taksát az uradalom kapott. A város tehát bevételeinek csupán felét használhatta a maga céljaira. S 1762/3-ban mégis 6957 frt 10 krt fordíthatott adósságai törlesztésére s kamatfizetésre!

A német szegény, a rácz el van adósodva az ottani kereskedőknél s ha mégis sürgeti a sz. kir. várossá-tételt, ezt csak azért teszi, hogy *a németeken uralkodhassék*. Surlódnak a nemzetiségek most is, mikor földesuruk valamennyire mégis csak mérsékli őket; mily zavaroktól kell tehát tartani, ha magukat önálló uraknak érzik? Ha az ott székelő metropolitára és püspökre nem lesz ezentúl befolyása a kamarának, csakhamar elnyomják a németeket, ha csak örökösen ott nem lesz köztük egy kir. biztos.

Különben is, ha terhes a városiak helyzete, még terhesebb legyen? Rövid időn olyan siralmas állapotra jutnának, mint a zomboriak. Szabadalmaikat kölcsönvett nagy összegben szerezték meg ezek; de mivel nem voltak arravaló embereik, rosszul kormányozták magukat, adósságaikat nem tudták törleszteni. Most hiában hordja szabadsága nevét, az őket törvényesen exequáló hitelezők urasága alatt nyög s reménye sincs, hogy terhe alól meneküljön.

Fölszabadíttatása esetén Arad városát is ilyen veszedelem érné.

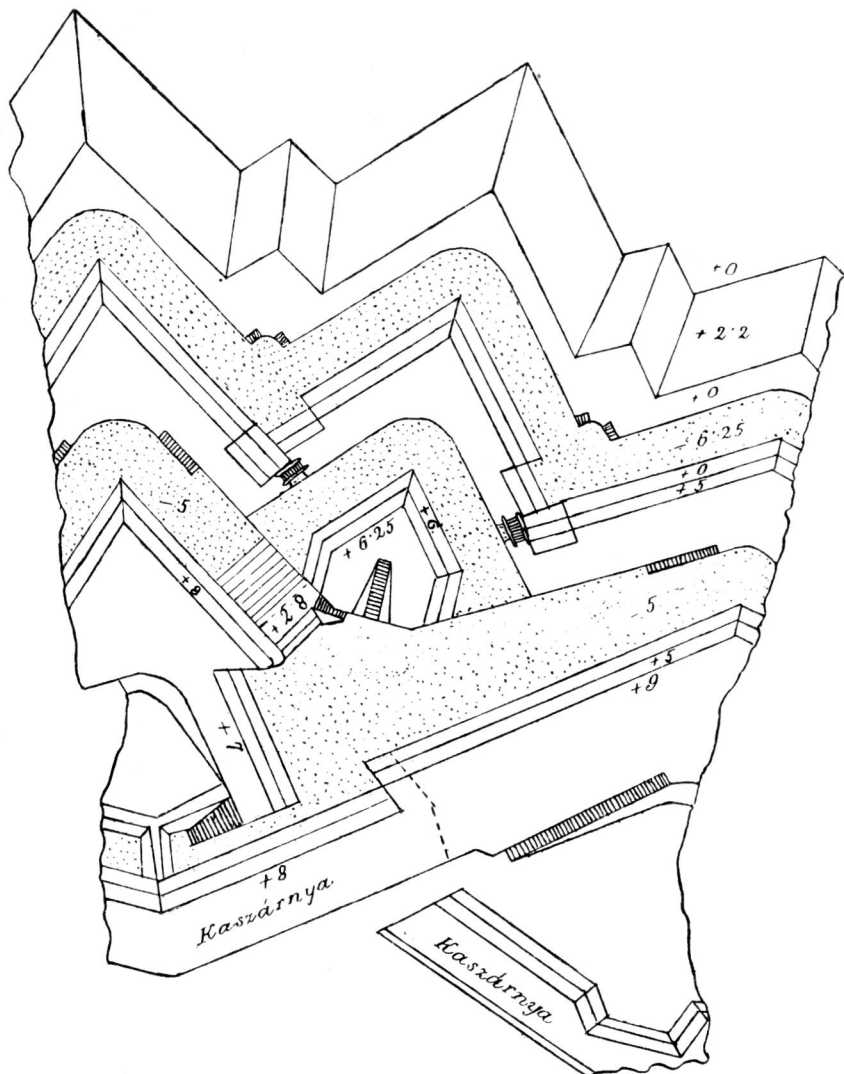
Nem is említve ez alkalommal, hogy a szabad kir. városok számát országgyűlésen kívül szaporítani sem szabad, figyelmezteti a kamara a királynét, az 1751. évi országgyűlés milyen bajosan és kedvetlenül cikelyezte be Zombor és Szabadka fölszabadítását. Viszont Aradmegye szegény népét sem lehet még jobban terhelni; a mi pedig megtörténnék, ha Aradváros mostani adóját is neki kellene fizetnie. Mivel az uradalomnak most körülbelül 11,463 frt haszna van Aradvárosából¹⁾, a felajánlott 45,000 frt váltságösszeg távolról sem fedezhetné a kincstár veszteségét; oly *durva, tanulatlan* és *tudatlan* népnek pedig semmiesetre sem adhat a királyné pallosjogot²⁾.

A zaklatott város 1763-ban szívesen látta gróf *Forgách* János csongrádmegyei főispánt, kit a vár építése dolgában Aradra kir. biztosul küldött a királyné. A tanács a vár céljaira átengedte az erdős *Orod-szigetét*³⁾, mely az ó-vártól éjszakra több négyszög kmnyi területet foglal el ott, hol éjszakra legnagyobb kanyarulatát teszi a Maros. Viszont belenyugodott, hogy lebontsák azt a 168 házat, mely az ó-vár területén épült s melynek összes értéke 36005 frt. 8 kr⁴⁾. A királyné még azon

¹⁾ A város uradalmi taksája 1500, regále-bérlete 6000, gabona-tizede legalább 1000, vámja, ötvi átlag szerént, 1963, a Csála-sziget jövedelme (legeltetés és fajzás) legalább 1000 forint. A kamara különben már 1758-ban 4000 frt taksát kívánt a várostól s Redl is 2400 frttal kívánta ezt emelni (*Fabszts* István ügyvivő levele. Aradi lt., 1757/8. évi számadások). S mindezt akkor, mikor a kamara meghagyta, hogy az ez ügyben Bécsbe és Pozsonyba küldött követek (Kallinovics és Pabst) költségeivel ne terheljék a szegény népet! — ²⁾ A rendelet egykorú másolata gyűjteményben és *Orsz. lt.* HTT. Misc. fasc. 80. nro 527. — ³⁾ A várbeli templom előtt levő két nagy hárs ez őserdőnek emléke. — ⁴⁾ 1762/3. évi *Stadtrechnung*. A legdrágább házat 1773 frt 30 kr-ra s a legolcsóbbat tíz forintra becsülték.

évben megparancsolta, hogy Orod-szigetén gróf *Harsch* Ferdinánd Fülöp cs. kir. mérnökkari tábornok tervei szerint építsék föl a várat¹⁾.

Emlékiratában *Harsch* először is azokat a hibákat sorolta föl, melyek Carmontaignenek nagyjából az aradi ó-várnál is követett rendszerét tart-hatatlanná teszik. — Ezzel szemben az új várnál különösen négy dolgot

Az aradi vár hatszögének egy oldala.

¹⁾ *Harsch* gróf, Freiburg 1713. évi híres védőjének 1704-ben született fia, 1792-ben mint tábornagy és műszaki főigazgató halt meg. Abban a 15 hadjáratban, melyben résztvett, nem-egyszer szerepelt vezér gyanánt. L. *Arnth*, Maria Theresia, II. 427—8., III. 295., V. 348., 363., 367., 401., 415—6., 427—8., 430., 531.; VI. 25—6., 59., 122., 184., VII. 218., IX. 492—6., 614—5., X. 47. *Marcsali*, II. József, I. 402—3.

akart elérni: 1) módot akart adni a védőnek, hogy a támadónak túlnyomó ágyútűzzel felelhessen, mi végből a támadás arcvonala ellen intézett szökeltető ütegek (Ricochetbattériák) tüzét kellett föltétlenül elnémítania; 2) Sokkal több ágyút óhajtott működésbe hozni a közelben föllállított ágyúk ellen s ágyúit, hogy az ellenség távolból szét ne rombolhassa, jobbadán boltozatokban (kazematákban) javasolta föllállítani. 3) Hasonlóképpen fedett boltozatokban kívánta elhelyezni a szolgálatot nem teljesítő egész legénységet s végre 4) az erősítés egyes műveit összekötő utakat minden tekintetben biztosítani akarta. Követelményeihez híven rendszerében Harsch oly elveket ügyekezett valósítani, miket utána csak 13 évvel kezdett hirdetni Montalambert; úgy, hogy a várépítésben *Harsch* alkotása, az *aradi rendszer*, korszakot alkot, mert sokban feljlesztette az újkor erősítése módszerét.

Az Orod-szigeten épült vár szabályos hatszög. A sokszög minden oldalának befelé tört arczéle 530 méter. Az egész vár alapidomának kerülete tehát 3180 méter, a hatszög területe viszont 729,710 □ méter. Minden oldal előtt elkülönített bástya, vagyis védőcsatorna (coffre) áll, mely a hozzátartozó gátlatvédéssel (Wallvertheidigung) együtt zugvédőt (raveline) helyettesít. A visszahúzott szárnyakon 11 fali, lenn (a boltozatokban) ugyanannyi kazemáta-ágyú fér el. Az elkülönített bástya fejénél a főárok annyira összeszűkül, hogy az ellenségnek nem marad helye megfelelő ellentelep föllállítására. Az ezen bástyákról s a reduitokról kifejtett tűz tehát egészen meghiúsítja a főkörnyezet (Hauptumfassung) ékművei (redenjai, vagy — mint Harsch nevezi — cavalierejei) ellen irányzott támadást. Nevezetesen a coffre fejéhez vezető fő árkot, hol a támadónak előre kell haladnia, az ékművekből végig lehet söpörni, sőt a coffre fő gátfalai (escarpe) is be vannak rendezve réslövések számára.

A védőcsatornának a ravelinet helyettesítő része alá akna jön; ez irányban különben a közzvédőről is annyi ágyú működik, hogy felületén semmiesetre sem lehetne munkálkodni. Mivel pedig a közzvédőnek illető része nem nagyobb az előtte álló ravelinenál, a rajta elhelyezett mozsár-ágyúkat (melyeket tartalékágyúkkal csak a védelem utolsó napjaiban kell fölváltani) a távolban álló ellenség nem ostromolhatja s le nem szerelheti. Idejárul, hogy a zugvédő-arczalakok réseit a reduit 3 kazemáta-ágyúja hátúlról löheti, úgy, hogy az ellenség csak akkor támadhatja meg a ravelinet, ha az aláaknázott reduitokat már elfoglalta. A védőcsatorna szárnyait 4—4 kazemáta-ágyúval s azonkívül a közzvédő hat lövörösén át lehet és kell löni. — Az aradi vár egész rendszerét vízzel megtölthető sáncz köríti, melyben (reduitokkal csak harcz esetén megerősített s fedett úttal egybekötött) tágas gyülekező- vagy fegyverhelyek vannak berendezve.

A támadás arcvonalán Harsch aláboltozott (kazematált) szelvényeket kívánt alkalmazni, hogy onnan s a gátonyból (Walle) túlnyomó tüzérő

kifejtésére képes kazemáta-ágyúkkal uralkodjék a cavalierok mellvédő-útjain (Wallgänge). Rendkívül bajossá tette a támadást azzal, hogy a közzvédőt szárnyas védő boltozatokkal tervezte; e szárnyak ugyanis arra kényszerítik a támadót, hogy a coffre elfoglalása után egyenesen a cavalier ellen nyomuljon; már pedig akkor semmiestre sem kerülheti el a szelvényt. — A közzvédőnek kazematái s a coffre közt, valamint onnan (a sánczok alatt) a reduitokba bombamentes folyosókon át közlekednek. Bombamentes lépcsők és kényelmes síkló (Rampe) vezetnek a közzvédők mellvédő-útjaihoz is. Az erődítés czéljaira vizet és aknát mindenütt fölösen kell alkalmazni.

Ilykép, mivel minden közzvédő alá 6—600 embert befogadó kazematákat tervezett *Harsch*, Arad várában legalább is 3600 katonát lehetne elhelyezni, kik a messziről támadó ellenség 140 ágyúja ellen 296 ágyúval, közelből való harc esetén pedig éppen megsemmisítő tüzerével működhetnének¹⁾.

A kormány vállalkozó *részvény-társaságra* bízta a kőműves- és ács munkákat. A társaság oly nagy tőkével dolgozott, hogy pl. fennállásának tizedik évében nemes Kacsamágh Erzsébet egymaga 15,000 frtjával tartozott s egyeseken annyi követelése volt, hogy a főhadparancsnokság kérelmére Aradmegyének külön törvényes segítséget kellett kirendelnie a követelések behajtásához²⁾. A munkálatok nagy tüzzel indultak meg 1763-ban, midőn a hét éves háborút befejező béke *Harschnak* is megengedte, hogy rendszerét Csehországban³⁾ és Aradon kipróbálja. De már az építőanyag beszerzése is bajjal járt. A társaság ugyanis az egész megyébe biztosokat küldött, hogy az új várhoz szükséges anyag előteremtése végett a kőbányákat s a kőfejtésre alkalmas helyeket megvizsgálják⁴⁾. Paulison azonban a szolgabíró és esküdte kémeknek, majd a tulajdonjog háborítóinak nézte őket s a pórúljárt urak nyakába hosszas pört akasztott⁵⁾. Idejárt, hogy napszámosokat sem igen kaptak. Kivált az erdélyiek féltek munkába állani, mert azt rebesgették, hogy majd egy tömegben katonáknak hajtják el mindnyájokat⁶⁾.

Arad városának az építésből azonnal lett ugyan annyi haszna, hogy az anyag szállításának könnyítése végett a kormány először is két hidat veretett a Maroson; másrészt azonban már is meggyűlt a baja *Wagner* várkapitánynyal, ki a vízimalmok elhelyezésének jogát bitorolta, az új vármészárszékében a városi polgárokat is vásárolni engedte, egy kőművesnek engedélyt adott korcsmanytásra, a nagyobb laktanyában is új korcsmát állított, a várba nem engedte be a bűnös polgárok elfogatására jövő

¹⁾ *Brunner*, Leitfaden zum Unterrichte in der beständigen Befestigung. 180—183. l., ábrával. *Márki*, Az aradi vár építése. Tört. Ért. 1887., 181—194. l. — ²⁾ *Aradm. jk.* 1776., 79. és 96. sz. — ³⁾ *Arnth*, VII. 218. — ⁴⁾ *Koller* József János kir. tanácsos már 1765. okt. 4. jelentést adott be a kamarához a paulisi hegyekben előforduló ásványokról. (*NRA.* 1468., 30.) — ⁵⁾ *NRA.* 1431., 12. — ⁶⁾ *Rettegi* György emlékiratai. Hazánk, III. 206.

pandúrokat, sőt megakadályozta a városnak adós Kallinovic volt polgármester ellen elrendelt végrehajtást is. 1765 nyarán ugyan a város kérelmére kirendelt 40 fegyverest, midőn a hajósok és a katonák közt zavargások támadtak, s egy hajóst le is szúrattott; de a hajósok szétkergetése után katonái több házat feltörtek, több polgárt elpáholtak, nyílt utczákon lövöldöztek, sőt több ház nyitott ablakán is belőttek, szóval növelte a zavarokat. Az árkászok parancsnoka viszont a szállások miatt zaklatta a várost, sőt a polgármestert és a bírót is 50 bottal fenyegette¹⁾. Ismételte ezt a fenyegetést Wagner várkapitány, midőn a város leronttatta azt a fabódét, melyet egy zsidó az ő engedelméből épített. Hiában hívatkozott a tanács arra, hogy városukban hatnál több zsidó nem lehet háztulajdonos; a kapitány azzal fenyegetőzött, hogy viszont ő ronttatja le a polgároknak újabban épült házait, ha a zsidónak bódéját a város költségére újra nem építik és pedig a lebontást eszközöző tanácsosok és pandurok jelenlétében. Engedniök kellett; kijelentették azonban, hogy ily körülmények közt senki sem fog hívatalt vállalni; ha pedig rendszeresen gátolják őket új házak emelésében s a várparancsnok tovább is folytatja erőszakoskodásait, a városnak el kell pusztúlnia²⁾.

Már pedig a parancsnokág nemcsak új házakat nem engedett építtetni, hanem báró *Bechard* műszaki alezredes javaslatára a régiek közül is 803-nak lebontását követelte. Le kellett volna bontani a minoriták régi és új épületét és szentélyét, a zsinagógát, a g.-kel. székesegyházat és a püspök lakását, a rácz templomot, a kapuczinusoknak a régi várban levő zárdáját s a Jungféle városi sörházat. Ez utóbbi egymaga 20,000 frt kárt okozott volna a városnak, míg a lebontásra kijelölt többi ház összesen 135,913 frt értéket képviselt³⁾. A megrémült városi tanács, mivel a kamara megtiltotta, hogy követeket küldjön Bécsbe, egyenesen a királynéhoz fordult engedélyért, hogy külön küldöttei adhassák elő kérelmét. A bécsi udvari kamara azonban 1766. aug. 6. megint csak arra utasította, hogy folyamodását a magyar udv. kamara, vagy valamelyik udv. agens útján terjeszse be; 1766. decz. 9. pedig dobszóval hirdették ki, hogy *Arad városát a királyné le fogja romboltatni*, abban tehát házat építtetnie senkinek sem szabad⁴⁾. Erre a tanács 1767. jan. 19. ismét fölvetette azt a kérdést, kárpótlásul nem kellene-e szabad királyi városi rangot kérni? A tanács elhatározta, hogy csakugyan tesz újabb lépéseket s második meghatalmazottat is küld Bécsbe; a ráczok azonban már most világosan kijelentették, hogy csak úgy mennek bele a dologba, ha a katolikusok a városnak jövőben való egysége és elválaszthatatlansága iránt szerző-

¹⁾ Az aradi tanács fölterjesztése 1765. nov. 29. *Aradi lt.* — ²⁾ Ugyanaz a kincstári tiszttartóhoz. *Aradi lt.* — ³⁾ A retiradában 22 ház 3343 frt, a régi várban 21 ház 9722, a német városban 440 ház 46,726, a rácz városban 262 ház 17,317 s a nempolgárokhoz tartozókból 58 ház 58,805 frt értékben. *Stadtrechnung*, 1766. — ⁴⁾ *Lakatos*, II. 24.

désre lépnek velök¹⁾. Másnap a 22 tagú külsőtanács is elfogadta az indítványt s Hász siklói ügyvédet fölkérte, eszközölje ki Csanád-, Csongrád- és Békés-vármegyék alispánjainál kérelmek támogatását.

A katolikusok és a g.-keletiek azonban nem tudtak megegyezni az elkülönítés dolgában, különösen mikor híre futott, hogy *Bohus* Imre kir. tanácsos 1767. ápr. 23. már ajánlatot is tett a kamarának, hogy Zimánd nevű pusztáját megfelelő csere mellett kész átengedni Arad-város odatelepítésére²⁾. A tanács május 23. a kincstári jószágigazgatótól vizsgálatot kívánt, 26.-án pedig több kath. és g.-kel. polgár a január 19.-i határozat megsemmisítését kérte tőle. A kath. párt fejét, *Fenovay* Egyed pénztárnokot a június 16. megkezdett vizsgálatnál a tanács már elfogatással fenyegette; ő azonban másnap a levéltárban mégis letette a polgárok egy részének tiltakozó írását. Ebben 1767. május 15.-én a polgárok kijelentik, hogy tekintve az óvárban lakó polgártársaik szomorú helyzetét s az őket magukat is fenyegető veszedelmet, külön követeket és emlékiratot küldenek a királynéhoz, vigasztalja meg a kath. községet, mely ebben a században annyit tett ez elvadult vidékért s biztosítson számára tűrhetőbb helyzetet. Addig is, míg társat adhatnának melléje, teljes hatalommal ruházták föl követüket, *Szalay* Istvánt, a modenai javak volt tiszttartóját, tárja föl Bécsben a királyné s minden befolyásos államférfiú előtt, milyen romlás előtt áll Arad; akadályozza meg a már virágzásnak indult város áthelyezését s járjon el minden tekintetben a hét polgártól készített (de reánk nem maradt) emlékirat utasításai szerint³⁾.

Erre a tanács jún. 18. összehívatta a kath. polgárokat s fölmutatván előttük a régibb szabadalmakat és szerződéseket, óvta őket a viszálykodástól. Az aláíró 96 polgárból 51 kijelentette, hogy eláll a követek s az emlékirat elküldésétől, pecsétjeiket pedig levágatták a tiltakozásról. Július 1. ismét összehívta a tanács a katolikusokat s hivatkozva az 1724. és 1747. évi egyesülésre, valamint az 1767. évi január 19—20.-i határozatokra, felszólította őket, hogy fogadalmukhoz képest maradjanak elválaszthatatlan egyetértésben, javaik közös élvezetében s polgári esküjök és szabadalmaik ellen ne vegyenek részt többé a különválás iránt *Baráty* Mihály postamester és *Fenovay* Egyed által indított zavarokban; de ha mégis akarnak valamit tenni, semmit se tegyenek a tanács elkerülésével. Ezután javasolták, hogy mivel a vár lövéstávola (esplanade) ezer ölön belül a házak lebontását s a város áthelyezését követeli, küldjenek követeket Bécsbe, kik az áttelepítésre alkalmas helyet, a lerombolandó házakért pedig teljes kárpótlást kérjenek. Ha pedig ez utóbbit nem érhetnék el, kárpótlásul Aradnak *szabad királyi*, vagy legalább is *koronai várossá*

¹⁾ Aradon 1766. decz. 31. 1349 róm. kath. 3692 g.-kel. és 81 zsidó, 1768-ban már 1554 r. kath., 3551 g.-kel. és 100 zsidó volt. — ²⁾ *NRA.* 1458., 23. — ³⁾ Eredetije gyűjteményemben.

emeltetését kéri. Mivel pedig a mostani zavarokat a telkek aránytalan felosztása okozta, kijelentette a tanács, hogy a mint teljesíti kérésöket a királyné, a telkeket azonnal újra fölméreti, egyénekenként felosztja s róluk *teleggönyvet* készített.

Ez azonban nem tetszett a kath. polgárság egy tekintélyes részének. Július 3.-án *Jenovay* vezetése alatt tiltakoztak a követség küldés ellen s kijelentették, hogy az a város költségén nem történhetik. — A tanács ezért egyik tagját, *Poller* Jánost letette hivataláról, mert, az egyezségre tett esküje ellen, a zavargókhoz csatlakozott; decz. 19. pedig bejelentette, hogy már a helytartótanács is jóváhagyta *Jenovay*nak a pénztárnokságról való letételét. A helyébe választott *Krabacher* Ferencz kovácsot csakhamar (1768. január 7.) polgármesternek is megtették s így a tanács pártja diadalmaskodni látszott. A kath. kisebbség azonban most

Egidius Jenovay
 Mihály Mészáros
 és János Császár
 Poller
 Adam Barátyn
 R. P. Poller m. t. Jenovay ellene

Jenovay és Baráty aláírása.

sem nyugodott. Újabb meghatalmazást készített s azt aláírás végett titokban *Stadler* Konrád hordozta szét. A tanács ezért 1768. ápr. 16. magához hívatta s botozással fenyegette, ha meg nem mondja, kinél van a meghatalmazás. *Stadler* vallomására két biztos ment *Poller* Jánoshoz. *Pollerné*, ura távollétében, az ablakon darabokra tépve dobta ki a követtelt írást, mire a tanács elhatározta, hogy *Stadler*t s a hazatérő *Pollert* társaikkal elfogatja s Pécskára a kamarai uradalom börtönébe kísérteti. *Baráty* postamestert maga a hadi törvényszék fogatta el s vizsgálati fogságát be nem számítva, vasban töltendő hat heti fogságra ítélte, a postamesterségből elcsapta, a kerületből pedig kitiltotta azon a czímen, hogy kihágásokat követett el a felsőség, a kincstár és saját hivatala ellen.

Nagy fordulat állt be, mikor 1768. május 21.-én²⁾ II. *József* császár, a királyné fia, sógora *Albert* tescheni herczeg és *Nostitz* gróf, Mil-

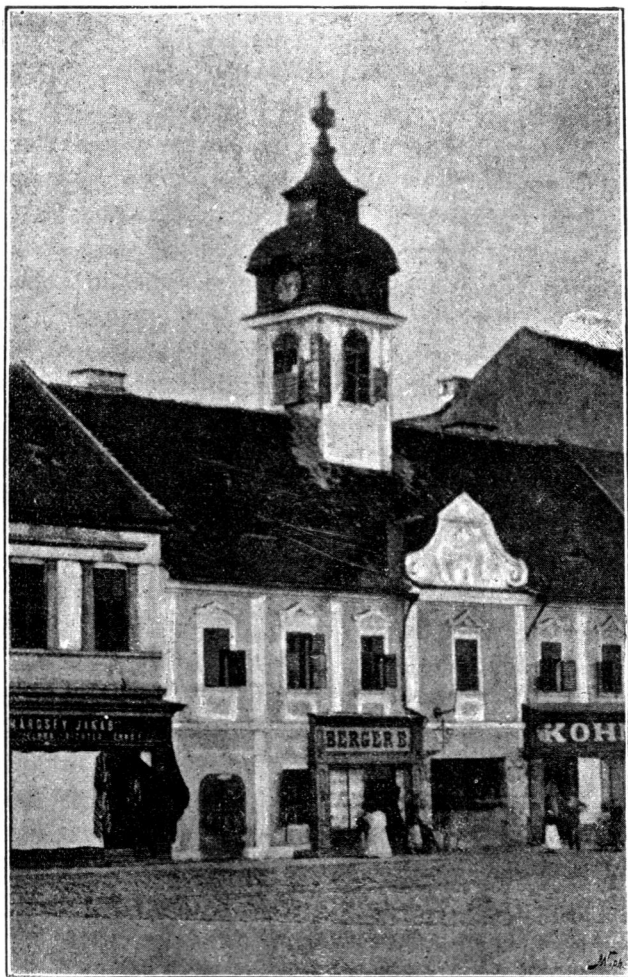
¹⁾ *Aradi It.* 1767/8. — ²⁾ II. *József* jelentése. *Marczali*, II. *József*, I. 402. és *Szentkláray*, Száz év, I. 202. A minoriták naplója (*Lakatos*, II. 19.) május 14.-ét említi.

titz, Coloredo, Laudon és Dietrichstein tábornokok kíséretében az aradi új várba érkezett. A bezdini zárda felől jött. Nagyon kedvesen lepte meg a zárda kies fekvése s a jól művelt, szép síkság, mely már nem mocsaras, mint Csanádban. Jó kedvvel ült asztalhoz a császár, kinek az aradi polgárok szolgáltak fel, Lovász Mihály nagy bosszúságára. Kihallgatást nem adott ugyan, de elfogadta egy asszony átnyujtott kérelmét. Ez pedig a katolikusok folyamodása volt. Azonnal magához rendelte *Jenovay* Egyedet és *Krauwwaschel* Nándort s alaposan tájékoztatta magát a helyzetről¹⁾. Másnap azonban elromlott a kedve, mikor *Harsch* tábornok megmutogatta neki az aradi vár terveit. Sajnálta, hogy annyi pénzt (2 millió frtot) költöttek reá. Jobb lett volna, ha a Tisza vagy a Duna mellett, Szegeden vagy Pancsován építettek volna egyet; mert Aradra csak a bántság elvesztével kerülhet a sor. Sőt ágyúi meg sem védhetik az odamenekülő sereget s miatta akár Budáig hatolhat az ellenség. Elhelyezése különben jó s az aknák és kazematák ellen sincs panasz. De szárazon maradhat a vár, ha a Maros megváltoztatja irányát. Ebéd után *Guerlonde* még jobban bizonyíttatta, hogy a Marost szabályozni kell s hogy *Harsch* rendszere valóban hibás. — A császár nem fogadta el *Harsch* mentegőtőzését, hogy ő voltaképen soha sem is ajánlotta ezt az építést. Úgy látszik, egészen a tábornok ellenségének, a haditanács elnökének, Lacy tábornagnak befolyása alatt állt. Csak estefelé jutott szóhoz *Harsch*, ki azután pontról pontra czáfolgatta *Guerlonde*ot s azzal érvelt, hogy olcsóbban sehol sem építhetett volna várat. Ápril 23.-án a császár az aradi német-várost szemlélte meg. A vármegye házánál mindjárt észrevette, hogy a Maros ága sok veszedelmet okozhat, különösen ha mielőbb el nem távolítják a folyót (talán Jung sörházánál) összeszűkítő két sarkot. Kíváncsnak tartotta a téglavető gödrök elgyengetését is, hogy beléjök ne vehesse magát az ellenség²⁾. Május 30.-án különben maga a királyné is fölhívta a megyét, hogy tégláégetésre alkalmas helyet jelöljön ki. A megye a meghívott földesurakkal s a várparancsnokság képviselőjével, *Spacsek* őrnagygyal és egy mérnökkel július 6. talált is alkalmas helyet; annak kihasítása ellen azonban a tulajdonos tiltakozott. A megye még aznap megírta a királynénak, hogy voltaképen nem kell új területet kijelölni, mert a szigorúan kikérdezett téglamesterek kijelentették, hogy a mostani hely is elég anyagot szolgáltat a falak bevégzésére³⁾.

József császár aradi útja különben nem maradt eredménytelen Arad városára nézve. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy 1769. márcz. 22.-én a tanács elrendelte a *városháza* kibővítését, mely célra 146,800 téglát s megfelelő fa-anyagot utalványozott; meghagyta, hogy Ségá, Szerecsház, Gáj és Orovil szállásait 1770. szent György napjáig mindenki lebontassa, mert

¹⁾ *Lakatos*, II. 19. — ²⁾ *Marczali*, I. 402—3. *Szenikláray*, I. 203. — ³⁾ *Aradm. jk.* 1768., 137. és 17.. sz.

különben 50 frt bírságot fizettet a tulajdonosokkal és szállásaikat felgyújtatja; végre pedig fölmérette ez egész várost s az ott talált 790 földbirtokosnak új teleklevelet adott¹⁾. Január 12. bérbevették a Bogáthy-féle Buzsákot is; anyagi ügyeik rendezése-közben azonban egész váratla-

Az új városháza 1769—1770.

núl érte őket az a hír, hogy *Lovász Mihály* jószágigazgató 8 évre 13649 frton két örménynek (*Dánielnek* és *Luczának*) adta bérbe az összes rega-

¹⁾ Aradváros 1769. évi jegyzőkönyvei. 1769. márcz. 14. a szállások lebontását még négy hét alatt követelték. A városház javítására ez évben 1117, építési anyagokra 1708 s téglavetésre 1360, a következő évben pedig a Kuschelbaurin kőművestől és Sally Márton ácsmestertől vezetett munkálatokra 1864 frtot költöttek s 1771-ben órát is csináltattak a városháza tornyára. A mérnöknek 240 arany tiszteletdíjat s a térképért 20 aranyat adtak.

lékat s így felbontotta az ő sörház-bérletöket. E miatt a tanács tagjai is meghasonlottak egymással. Július 21.-én *Krautwaschel* Nándor városbíró a jegyzővel Pécskára ment Lovász Mihály jószágigazgatóhoz, hogy panaszt emeljen *Bogdanovics* Lázár polgármester s a tanács több tagja ellen. — Bogdanovics viszont a bíró ellen vádaskodott, mire a bíró, sértett önérzetében, mellét verve kiáltotta, hogy becsületes ember nem vádolhatja őt olyasmivel; a polgármestertől a vádak bebizonyítását követelte s illedelmesen kérte erre a praefectust is. A praefectus azonban dühbe jött; haragtól égve kérdezte a bírót, hogyan meri előtte a mellét verni? Arczúl ütötte s azonnal parancsot adott, hogy lehúzzák és megbotozzák. Az udvarra czipeltette a városi polgárokkal s kezeit hátracsavartatva, több személy jelenlétében huszonötöt parancsolt rá veretni. A jelenlevők a bíróval együtt kegyelemért könyörögtek, de csak a második ütés után kegyelmezett meg neki.

E miatt a német polgárok panaszt akartak emelni a felsőbbbségnél. Lovász júl. 24. erre azt felelte, hogy a mit kapott, »maga szerzette bizonyára a jámbor; mert valamint hogy ő kegyelmét különösen becsültem, úgy elegendő ok nélkül soha előttem nem incurrálnhatott volna. No, ha az egész dolognak kegyelmetek zenebonája az oka, lássa, ki fog arról jövődében is felelni.« Arad-város tanácsa azonban júl. 27. elhatározta, hogy a praefectus jogtalan és elviselhetetlen eljárása miatt magánál a királynénál és pedig külön küldöttség útján emel panaszt.

1769. szept. 19.-én mentek Bécsbe *Missics* János és *Szentkereszti* Lipót jegyző, a város küldöttei, s okt. 4. gróf *Hatzfeld* Károly Frigyes miniszter már el is fogadta emlékiratukat. Október 10.-én tudták meg, hogy Arad királyi jogaiért az örmények 8000, a többi kamarai községért 4000 forintot, a várbeli korcsmáért egy összeget külön s a búzatizedért mérőnként 50, az árpáért pedig 30 krt. ígértek. De mégis reménykedtek, mert a sörház a városé lévén, a kincstárnak új sörházat kellene építenie a bérlők részére.

Nagyon megelőzték őket mindenütt a felvilágosításokkal. Arad ellenszegülő város hírében áll s üres kézzel járva, senkit sem találnak, ki tettel vagy tanácscsal segítségökre volna; pedig ügyök tiszta s a kincstárt nem akarják károsítani. Ügyvivőül tehát november 9.-én száz forint tiszteletdíj mellett *Pötlingert* fogadták fel. Érdekökben tett valamit *Forray* alispán is, kivel Bécsben találkoztak. Tőle tudták meg, hogy a megye kihagyta Aradot az urbariumból, mert azt a többi községgel nem tehetette egy sorba; a kamara azonban visszaküldte a tervezetet, hogy Aradot is belevegye s így az ellenség itt is ártott és sikerült Aradot Csicsérrel egyenlővé tennie. Gróf *Grassalkovics* kamarai elnök pedig november 13. egyenesen kijelentette, hogy az örményekkel való szerződést elfogadja, mert a város már előbb is vissza akart lépni a szerződéstől s különben

is 14,000 frttal tartozik a kincstárnak¹⁾). Sok utánajárás után végre 18.-án este félkilenczkor a királyné is fogadta a küldötteket. Nagyon elrémítette őket, hogy a királyné eleinte sehogysem akart emlékezni a dologra. Térdre estek előtte s Isten szerelmére kérték, könyörüljön azon a városon, mely annyi vagyont és vért áldozott érte. A királyné részvétellel tekintett rájuk s megígérte, hogy az ügyet újból átnézi s tájékoztatja magát az egészről. Egynegyed óra múlva némileg megnyugtatta távoztak; 22.-én pedig a várost személyesen ösmerő II. József császár előtt jelentkeztek kihallgatásra.

Elpanaszolták neki is, hogy a nemzeti katonaság bekebelezésekor tőlük azzal vették el ugyan a földet, hogy majd visszaadják, ha a lakosság szaporodik; e helyett azonban még szűkítették is határukat, mely most már a földművelőknek is alig lévén elégséges, a lakosság tulajdonképpen nem foglalkozhatik földműveléssel. 1770. január elsejére s így idő előtt felmondták nekik a sörház-bérletet, mi a város romlására vezet. — Tagadták, hogy ők e bérletet önként bontották volna fel. A kedvezésekkel nem éltek vissza, a polgárság nem adta magát dínom-dánomnak. Ezt csak a megye és Lovász praefectus mondja róluk. Grassalkovics, a volt főispán, kit Gödöllőn még most is gyakran fölkeresnek, atyailag viseltett irántuk; Lovász azonban örökösen rágalmazza őket. Figyelmeztetik a császárt, hogy a vidék lakosai szerbek és oláhok, kik házaikat maguk építik, ruházataikat, szerszámaikat stb. maguk készítik s így nem szorúlnak az aradi iparosokra és kereskedőkre, kik tehát csupán mesterségökből meg sem élhetnek. Az új vár építése következtében nagy kárral már is lebontották sok polgár házát s még többet bontanak le. Az adók és közterhek immár 22,000 frtra növekedtek, ellenben fogyatkoznak a fedezésükre szolgáló eszközök. Ily körülmények közt kénytelenek lesznek vagy áldozatul esni, vagy odahagyni e vidéken egyedül emelkedő városukat. Ennek elkerülésére kérik 1768-ban 3 évre kötött béreltszerződésök épségen-tartását. Gyors intézkedésért esedeznek, hogy január elsején ne kelljen átadniok hatvan év előtt épített sörházukat az örményeknek s hogy még két évre szóló törvényes bérletökből erőszakosan és jogtalanul ki ne szorítsák őket

Grassalkovics azonban, kiről még akkor is oly tisztelettel nyilatkoztak, akkor már beadta fölterjesztését, melyben az aradiakkal való szerződés felbontását azért is javasolta, mert a lakosság, a bérlet következtében olcsón jutván sörhöz, borhoz, megszokta az ivást, vígságot, lármázást s

¹⁾ Ezt a küldöttek egyenesen hazugságnak mondták; pedig az 1771. december 7.-i computus szerint a város uradalmi és italméresi taxa, bérösszeg, tizedbérlet, malomtaxa és fa árában már 16,789 frt 41³/₄ krral tartozott a kincstárnak. A város az italmérés és sörgyártás után járó bérletét tényleg pontatlanul fizette; pl. 1768-ról 226, 1769-ről 1800 és 1770-ről 525 frttal maradt adós. Ez lehetett az oka, hogy elvették tőle az italmérés jogát.

elhanyagolja foglalkozását. A küldöttek egyrészt azt javallták tehát a tanácsnak, hogy külön küldöttséggel ügyekezzenek megpuhítani a kamara elnökét, mert, ha fenntartja véleményét, ügyök elveszett; másrészt pedig újból II. Józsefhez fordultak, ki őket decz. 17.-én reggel 9 órakor ismét fogadta is és átvette újabb emlékiratukat¹⁾. A küldöttség 1770. jan. 26. felsőbb helyről parancsot kapott a hazautazásra, de csak február 24.-én érkezett meg Bécsből²⁾. Ápril 3.-án *Grassalkovics* már értesítette az aradi bírakat, hogy a királyné szentesítette a kamarának az örményekkel való szerződését; »következendőképen kentek magakívánságától removeáltatnak.« Inti azért őket, fizessék be az uradalomnak a bérlet hátralékát, a mint viszont az uradalom is megveszi tőlük a sör- és szárító-házakat; küldjenek tehát hozzá megbízottakat, hogy Lovász Mihálylyal Gödöllőn az ő jelenlétében egyezkedjenek. »Tudja aztat már úgyis kentek, hogy én az uraság kárával is, a mennyire illendő és kitelhető, kenteket mindenkoron protegáltam; ezért itten csak is oly egyezséget tenni kívánok, a mely illendő és inkább hasznára, mintsem kárára legyen kenteknek.« Aug. 31. ismételve sürgette ugyan őket, de a tanács csak a következő évben küldte föl hozzá Disser Taddé bírót és Missics János pénztárnokot. A sörház, melyből még 1770-ben is 9950 frt jövedelme volt a városnak, 8000 frt fejében csakugyan az örmények kezébe került, a vármegye pedig 1770. márcz. 8.-án a városnak azért, hogy a sörfőzéstől és italméréstől elesett, mindössze csak 500 frtot engedett el az adóból³⁾. Ezen bajokhoz járult az 1771. június 20.-i nagy *árvíz*, mely Aradon megrongált vagy összedöntött 240 házat s 3 malmot, úgy, hogy az ezekben, a kertekben s az állatokban okozott károkat 17,471 frtra becsülték. Az uradalom s a szomszéd községek azonnal 1561 kenyeret ajándékoztak a károsultaknak, 581-et pedig pénzen vett a város⁴⁾.

Ez a szerencsétlenség megint előtérbe tolt a város *áthelyezése* kérdését. A királyné még az árvíz előtt, jún. 4. felszólította a megyét, adjon véleményt az új vár építése miatt lakásaikból kiköltözni és Zimánd-pusztára áttelepedni kényszerülő aradiak állapotáról s adózásáról, a lerontani való házakat pedig név szerint is sorolja fel. A vármegye július 9.-én olyanformán felelt, mint 1765-ben. Tökéletesen helyeselte az átköltöztetés tervét, mivel Zimánd állandóan védve van a Maros áradásai ellen s mivel onnan az új várral is könnyebben közlekedhetik. Mindennek azonban csak akkor lesz haszna, ha valamennyi polgár áttelepedik; mert sok bajt okozna, ha a most még egy város két külön községre szakadna. Áttelepedésre pedig nagyon ösztönöznék a polgárokat, ha néhány évig, míg erejüket összeszedhetik, minden tehertől fölmentené őket a királyné⁵⁾. Javára vált ez

¹⁾ Ez érdekes iratok az aradi lt. 1769. évi csomagjában vannak. — ²⁾ A küldöttek 2 frt rapidíjat s összesen 656 frt útiköltséget kaptak. — ³⁾ *Aradi lt.* 1770. s *Aradm. jk.* 1770., 66. sz. — ⁴⁾ *Aradi lt.* 1771. — ⁵⁾ *Aradm. jk.* 1771., 224. sz.

a terv a kincstárral való egyezkedésnek is. Aug. 26.-án Gödöllőről hazajöttek a küldöttek s a kincstár decz. 7.-én végre átvehette a várostól a sörház régi épületeit 9000, az újakat 8000, a többi kocsmát pedig összesen 7179 frt $8\frac{1}{2}$ kr. értékben. Ezzel szemben a város az uradalomnak 16,789 frt $41\frac{3}{4}$ krral tartozván¹⁾, Arad városának a leszámolás után mindössze csak 7389 frt $26\frac{3}{4}$ krt fizetett a kincstár.

1772. január 7. a királyné már az iránt kért fölvilágosítást, Zimánd helyett nem volna-e alkalmasabb hely *Ötvenes*? A megye jan. 27. tagadással felelt. Arad városa ugyanis jelenleg sokat köszön a Marosnak s a város forgalmát élenkítené az új erőd közelsége is; mindkettővel összeköttetésben kell tehát maradnia, mi azonban nem történhetnék meg, ha Zimánd helyett Ötvenesre esnék a választás²⁾. Márcz. 28. hasonló választ adott a kamarának *Magyar* András aradi harminczados is. Jól ösmerte s most újra szemügyre vette a környéket. Zimánd nem hogy mocsaras volna, de még pocsolya sincs ott és száraz időben teljesen használható egyetlen zombékos földje is, mert csak a Maros nagyobb áradásaikor telik meg vízzel. Levegője száraz és nedves időben egyaránt egészséges. Igaz ugyan, hogy cserjés, bokros a talaj; ezen azonban irtással könnyen segíthetni. Ötvenest, ha mondják is, Zimándnál nem érinti jobban az országútja (haugyan megérdemli e nevet az Aradról Gyulán át Nagyváradra vezető út), mely Zimándnak két szélén halad; a bánóság felső részeiből Erdély felé vivő országút pedig éppen Arad és Zimánd határát hasítja. Azonkívül az új város ezer ölnél távolabb nem is eshetnék a vártól; már pedig e pusztá alig van egy jó kőhajításnyira a régi várostól. Barmaiknak jó legelőik volnának s a várbeliek az aradi piacon vásárolhatnának. Ellenben ha nem a kimért helyen, hanem odább, Ötvenes felé történnék a letelepítés, örökös volna a perpatvar a földes urasággal, Arad sinylené a Maros áldását, a várbeliek — a távoleső piacz miatt — sokat nélkülözénének s megbomlanék a katonaság s polgárság közt fennálló jó viszony³⁾.

Zimánd *Bohus* Imréné, Ötvenes a *Lovász* Mihályé volt s így a két úr anyagi érdekeinek is szerep jutott Arad jövődő sorsában. Elég keservesen eshetett tehát Lovásznak, mint jószágigazgatónak, hogy júl. 17. a csere eszközlése végett mégis föl kellett küldenie Nagy-Pereg és Zimánd puszták tervrajzát⁴⁾. Jellemzi a helyzetet, hogy ez évben már senkinek sem adott polgárjogot a város; de az is, hogy az 1756. évi rendelet értelmében csak most osztották kétfelé a piaczot, megjelölvén, mit áruljanak a szerbek s mit a németek piaczán.

¹⁾ Az uradalomnak idáig évenként ezzel tartozott a város: census dominalis 600, sörházjog és italmérés 1800, tizedváltság 800, korcsmáltatás joga 400, mézszárszékjog 200, halászat joga 3 s malomtaxa (26 vízi és 3 szárazmalom után) 165, összesen tehát 3968 frt. — ²⁾ *Aradm. jk.* 1772., 20. sz. — ³⁾ Egykorú másolata gyűjteményemben. — ⁴⁾ *NRA.* 1473., 19.

Remény és kétség között ekként ingadozott a polgárság, mikor 1773. május 9. ismét Aradra érkezett a császár. *Sebestyéni* Vincze városi jegyző vezetése alatt az új városházánál azonnal küldöttség tiszteletgett nála. Elmondták, hogy mióta a Maros gyakorta való kiöntései és az új vár építése miatt megtiltották új házak építését, sőt a romlodozók kijavítását is, mindjobban aggódnak, hogy városuk napról napra pusztúl s így végromlása elé néz. Nemcsak a polgárok vannak megfosztva házaik használatától és jövedelmétől, hanem az átvonuló katonaságot sem helyezhetik el megfelelően s lovaiknak nem adhatnak istállókat. Számtalanszor folyamodtak már a miatt, hogy városukat a Maros rohamos áradásai ellen védelmezhessek, hogy az épületek lerombolása után a kincstártól 1766-ban kijelölt helyre átköltöztethessek; a polgárok azonban még mindig nagy bizonytalanságban élnek s nyomorúságos sorsukat vigasztalhatatlanul gyászolják. Előre látják, hogy az egész város áthelyezése, a meglevő épületek lerontása s a kijelölt helyen újaknak építése sok bajjal és költséggel fog járni. Nagy károkat és kellemetlenséget okozna, hogyha a régi várban lakó polgárok a rendelet értelmében házaikat lebontván, az áthelyezés bármí okból elmaradna. Mert megkapván lerombolt házaikért a kártérítést, máshova költöznének, a minthogy már eddig is sokan eltávoztak. Így a közterhek az itt maradottakra hárúlnak, a minek következtében a már idáig is tűrhetetlenül megterhelt város még többet kényszerülne elviselni. S minthogy az új vár felépítése óta a várost sánczokkal annyira körülvették, hogy az árvizek majdnem minden évben előnthatik, előre látják, hogy városuk ezen a helyen sokáig nem maradhat. Kijelentik tehát, hogy azt a bizottságtól ajánlott helyre kívánják áttelepíteni. Kérik a császárt, pártolja kérésüket a királynénál s járjon közbe a végett is, hogy tekintve az áthelyezés következtében a régi házak lerombolásával s újaknak építésével az egész lakosságra háruló károkat; tekintve továbbá háború és béke idején szakadatlanul és híven teljesített s ezen túl még nagyobb alattvalói hűséggel és buzgalommal teljesítendő szolgálataikat, *Arad kincstári várost vegye föl a szabad királyi városok sorába.* A polgári rendet nemzetiség- és valláskülömbőség nélkül megillető és megerősítő szabadalmaik és előjogaik megerősítését szintén kérik. Viszonyásúl azon, enyhén számítva, több mint százezer forintnyi kártérítő összeget, melyet a csakis ezután lerombolandó polgári épületekért a tartományi és katonai bizottságnak még 1766-ban eszközölt becslése szerint kapnának, valamint az épületekbe 1750 (a tilalom éve) óta beruházott, a becslésbe azonban be nem számított pénzöket ajándékoznák oda a kincstárnak.

Azon esetre — szóltak —, ha Aradot sz. kir. várossá tennék, nyilvánvaló, hogy az iparosok, kereskedők és üzletemberek mindenfelől nagy számmal özönlenének ide; mert a Duna és Tisza közt le, egészen Erdélyig,

nincs sz. kir. város. Arad tehát a körülfekvő vármegyék nyílt emporiuma lenne, a minék a város nagyobb terjedelme s a javakkal való élénkebb kereskedés miatt idővel a kincstár is sok hasznát látná. Arról is biztosíthatják a császárt, hogy, ha felépülnek az új házak, néhány év alatt egészen más külseje lesz ennek a városnak. Hogy azonban a város jobban terjeszkedhessék, s a kijelölt helyre könnyebben átviessék, adófizetői pedig jobban megélhessenek, kéri a császárt, hogy a közvetlen szomszédságukban levő zimándi pusztát, mely most özv. Bohus Imréné tulajdona, csatolja ehhez a városhoz és Bohusnénak cserében adjon más kincstári birtokot, Zimándot pedig ajándékozza nekik ingyen, királyi adományúl. Arad városa közönségének örökös megvívásztalására adja át továbbá a Csálai-szigetet, mely magába véve kis terjedelmű ugyan, tűzfizafütségletök fedezésére azonban elengedhetetlen. Mivel pedig a kezeik közt levő okiratokkal igazolni tudják, hogy régente ezen kincstári városhoz tartozott a buzsáki tanya, a királyi ügyész lépjen föl az Edelsbacher-család ellen, hogy a tulajdonjog igazolásával azon területet is visszakebelezzék a városhoz¹⁾. A császár megígérte, hogy a kormány elfogadja a cserét az egyezkedés alapjául²⁾.

II. József itt-tartózkodásának következtése lehetett, hogy a királyné Arad várost »iránta való különös hajlamból« már 1774. őszén *fölmertette a földesúraság alól*³⁾. Ehhez képest nov. 9.-én Aradvármegye kisgyűlésén *Andrássy* kir. biztos elnöklete alatt megjelent Lovász Mihály praefectus és Aradváros hatósága. A rendek először a földesúr, azután a polgárok kívánságait hallgatták meg, mire kölcsönösen a következőkben állapodtak meg: 1) A földesúr kérte, hogy az 1057 házaspólár és 63 zsellér után, fejenként 1 frtjával, évente összesen 1120 frtot fizessen a város a földesúri jog elösméréséül. A polgárok ezt terhesnek tartják ugyan, mert idáig csak 600 frtot fizettek; tekintve azonban a királynénak azt a kegyét, hogy nemcsak minden úrbéri szolgálat alól kiveszi a polgárokat, hanem hogy azonfelül nekik adja az orsz. vásárok jövedelmét is, fölemelik a földesúri censust 1000 forintra, de a polgárok és házak gyarapodására való ügyelet nélkül. Különben is sok olyan háztulajdonos van Aradon, kik külön-külön adóznak a földesúr pénztárába; így ha nemes személyek ezentúl több házat szereznek maguknak a városban, a földesúrral való szerződésökhöz a városnak semmi köze se legyen. 2) A zsidók illetékét, mint idáig, ezentúl is a földesúraság szedje be. 3) Mivel a vízi és szárazmal-

¹⁾ A folyamodás német fordítása az *aradi levéltárban*. — ²⁾ *Lakatos*, II. 19. —

³⁾ A bormérés jogát a tanács már 1773. szept. 27. ügyekezett szabályozni, a szabad bormérést a város egyetemes jogának nyilvánítván, mi ellen okt. 4.-én hiában folyamodtak a polgárok, hogy egyenként mérhessék ki saját boraikat. (*Aradi lt.*, 1773.) Ebben a kérdésben utóljára is (1775. aug. 1.) a lakosoknak adott igazságot a vármegye; mert (ha egyegy akó után nem is 24, hanem 30 kr. községi illeték fejében) megengedte, hogy fejenként mérhessék ki boraikat.

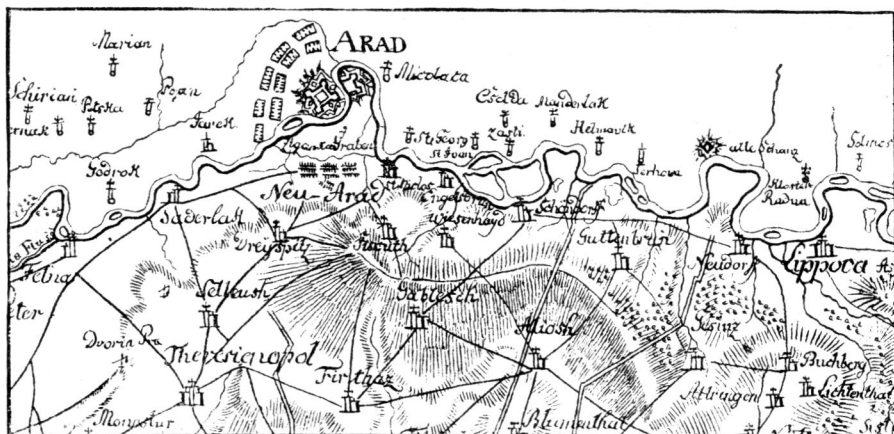
mok jövedelme bizonytalan, azért évenként össze kell írni a malmokat s a marosiak után 6, a szárazak után pedig 3 frtot fizetni az uradalomnak¹⁾. 4) A tized megváltása, a halászat joga, a bormérés és a mézszárszék szabadalma, mint királyi jog, e szerződés keretébe nem tartozik, hanem külön egyezség tárgyát képezi; valamint a királynénak a helytartótanács útján 1772. márczius 16. kiadott azon rendelete is, hogy törvény szerint félévig illeti a polgárságot az italmérés és hogy az Aradon levő korcsmákon kívül az örmény regale-bérlők italokat nem mérhetnek; ellenben a másik félévben, midőn az italmérés kizárólag a földesuraságot illeti, még vásárokon is tartózkodjanak a polgárok bármely kiméréstől, mert ez ilyenkor csupán a kir. jogok bérlőit illeti meg. Többire nézve a közjó, tisztesség és köteles rend követeli, hogy a kamara, mint a földesuraságot képviselő kamarai jószágigazgató iránt is minden tisztelettel és engedelmességgel tartozzanak s hogy igazságszolgáltatás tekintetében alája legyenek rendelve a polgárok²⁾.

A polgárok azonban nov. 6.-án elvették a korcsmákat a bérlőktől³⁾ s a részökről felajánlott 3000 forint fejében sem akartak lemondani a félesztendei italmérésről. Az úri szék, sőt a Forray elnöklete alatt működő bizottság is hiában kísérlette meg a békéltetést; a tanács ugyan hajlandónak mutatkozott, a fejenként megszavaztatott polgárok és zsellérek azonban tudni sem akartak róla. Pedig 1775. febr. 13. a szerződést már szentesítette is a királyné, de azon záradékkal, hogy a szerződésben foglalt terheken kívül az uradalom semmivel se terhelje a várost, a vármegye pedig ügyeljen, hogy a nemesi telkeknek igen nagy szaporodása miatt a községnek valamely nagyobb megterhelése ne következék s hogy ily telkek is viseljék a közterheket. Ez azonban meg nem nyugtatta az aradiakat s nem is pihentek, míg a vármegye meg nem engedte, hogy törvényes időben minden gazda kimérhesse a maga borát⁴⁾. Zimánd odcsatolása iránt is megújították kérelmeket; annyival inkább, mert május 22.-én a várparancsnokság a minoriták konventjének és iskolájának még kijavítását is megtiltotta, talán éppen a Magyarország várait vizsgáló *Miksa* főhg. rendeletére; pedig a főhg., ki 4 napig időzött Aradon, május 23. meg is gyónt, áldozott, sőt a Szentháromság szobrához tett körmenetben is részt vett. Május 31.-én a várparancsnokság már közzé tette a haditanácsnak azt a nyílt rendeletét, mely szerint Aradon ezentúl senkinek sem szabad új épületet emelni, hanem csak az e *célra a városon kívül* kijelölt helyen szabad építkezni. Ezt a határozatot azonban a konvent június 9. megfelebbezte a haditanácshoz és az udv. kancelláriához, mire a királyné aug. 25. csakugyan megengedte, hogy térítvény mellett fölépíthesse a társházat és az iskolát¹⁾. Ellenben az udv. kamara okt. 31.

¹⁾ 1771-ben Aradon 26 vízi és 3 száraz malom volt. — ²⁾ *Aradm. jk.* 1774., 280. sz. — ³⁾ *Aradi lt.* 1773. — ⁴⁾ *Aradm. jk.* 1775., 50., 67. és 240. sz.

kijelentette, hogy a Zimándra való áttelepítés ügyében nem határozhat addig, míg nem ösmeri a város pénzügyeinek activ és passiv állását; adja meg tehát Lovász Mihálynak a szükséges fölvilágosításokat²⁾. A város 1777. júl. 5. *Szecsánszky* Arzén bíró vezetése alatt *Poller* János senatort és *Drozdvoszky* Mátyást 2 frt. napidíjjal újabban is Pozsonyba és Bécsbe küldte, hogy a *királyi várossá való emeltetést* sürgessék³⁾.

1778. ápr. 13. azonban kidoboltatta a várparacsnok, hogy ezentúl még csak egy téglát sem szabad felhasználni az épületek kijavítására, — június 11. földig ronttatta *Gaal* József táblabírónak engedély nélkül fölépített házát, 18.-án pedig a minoriták kapták meg a bécsi haditanács rendeletét, hogy konventjüket s iskolájokat ne merjék emeletre építeni. Olyan idők jártak, mint akár a török hódoltság napjaiban; csakhogy

Arad környéke 1778-ban.

akkor Konstantinápolyban, most pedig Bécsben kellett kieszközölni az építésre való engedelmet. A minoriták azonban ki tudták azt eszközölni s a királyné szept. 12.-i rendelete értelmében alacsony emeletes házat építettek⁴⁾.

E közben a cs. kir. mérnökkar el is készítette már az új Arad tervét. Mint valami amerikai városban, vagy inkább bánági faluban, szép katonai rendben, derékszög alatt metszette volna egymást 9 útca (összesen 28 négyszög), melyek a középső nagy piac felé nyílnának, a piac minden sarkában 1—1 közkúttal⁵⁾. 1778. nov. 18. a kincstár már szerződött is Bohus Imre kir. tanácsos örökösivel⁶⁾, Zimánd pusztá helyett harmadrészben Világos mezővárost és Galsa falut adván nekik cserében.

¹⁾ *Lakatos*, I. 76. és II. 19—20. — ²⁾ *Aradi lt.* 1775—6. — ³⁾ *U.-o.* 1777. —

⁴⁾ *Lakatos*, II. 20., 22. *Aradm. jk.* 1780. júl. 19., 63. sz. — ⁵⁾ A tervrajzot közli *Lakatos*, II. 21. — ⁶⁾ Bohus Júlia (özv. Kelecsényiné) s Bohus János és Imre. *NRA.* 1209. nro 8.

Erről a királyné decz. 12. azzal értesítette Arad városát, hogy *a mint újjáépül Zimádon, azonnal szabad királyi várossá teszi*¹⁾.

Gróf Zichy Ferencz 1779. május 23.-án ez ügyben mint kir. biztos jött Aradra s aug. 17.-éig összesen 15 gyűlést tartott az áthelyezés körülményeinek megbeszélése végett. Egyúttal azonban a szabad kir. városi rang föltételeit is megvitatták. Ezzel annál inkább kellett foglalkozni, mert megbukott ugyan az a terv, hogy a temesi tartomány éjszaki részeit Arad-, Bács-, Csanád- és Csongrádvármegyékhez kapcsolják, sőt 1778. május 31. Szegeden, mint a királyi bizottság vezetője, éppen Lovász Zsigmond aradi alispán üdvözölte a temesi részek visszacsatolására érkező Niczky Kristóf kir. biztost s június 22. ő lett azután Temesvármegye első alispánja²⁾, — de ezzel a visszacsatolással csak annyival éleesebben lépett előtérbe az a vágy, hogy a Maros mellett is erős középpontot teremtsenek a magyar műveltségnek. Részben magyarok voltak már Arad iskolái, a vármegye s az uradalom magyarul levelezett a várossal, magyar volt ennek a jegyzője s több tanácsosa is, sőt néhány magyar végzést maga a tanács is hozott már.

E közben egyre pusztult a város, úgy hogy arról már a vármegye is bizonyítványt állított ki³⁾ s erélyesebben szólalt föl Arad érdekében. 1780. júl. 19. pl. ajánlotta a városnak azt a kérelmét, hogy romladozó házaikat fölépíthessék a polgárok s hogy mindennapos üldöztetésük megszűnjék. Mikor pedig a város áthelyezése érdekében kiküldött bizottság azt tanácsolta, hogy az áttelepítendő városiak három éven át ne viseljenek közterheket, a helytartótanácsnak már a királyné halála után, 1781. febr. 12. tett kérdésére márcz. 28. kiemelte, hogy a város azon a helyen kíván maradni a hol jelenleg áll s nem akar elköltözni a kijelölt terre, melyet kár is volna elvonnai az eke alól. A karok és rendek maguk is kérik tehát, hadd maradjon Arad a mostani helyen s engedjék meg a polgároknak a szabadon való építkezést. Különben is nagyon méltánytalan volna, hogy Arad adóját három éven át a vármegye többi része fizesse⁴⁾.

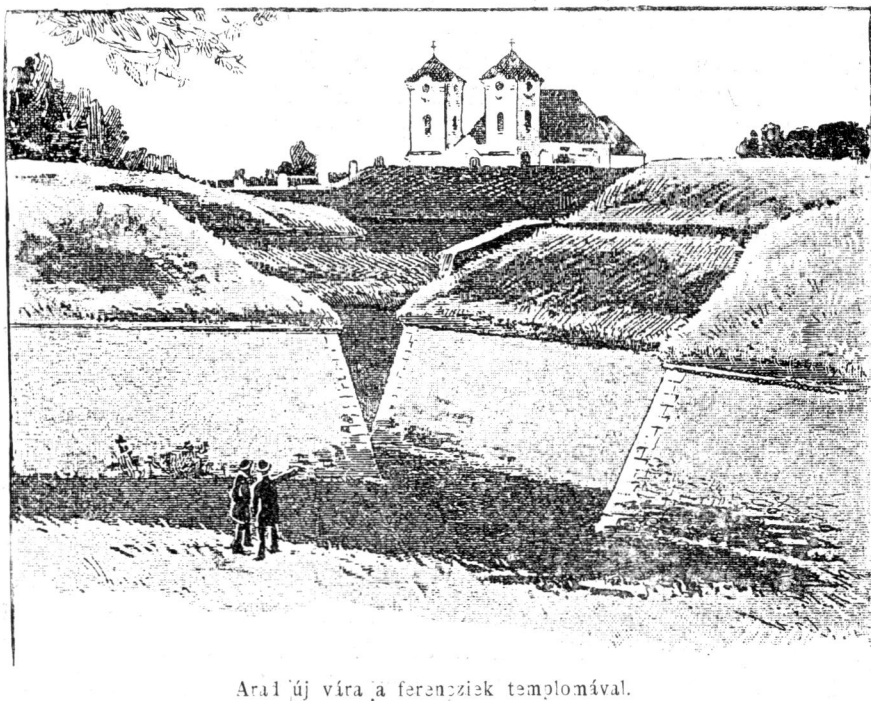
Néhány hét múlva, 1781. május 21.⁵⁾ a kereszt és egyházi zászlók elűlvitele mellett egyházi énekek zengedezése közt sok ezer hívő kísérte át a szent-ferenczrendieket az *immár teljesen elkészült új várba*, a két-tornyú új templomba és az új kolostorba. Ezt, a szent József tiszteletére állított templomot *Krisztovics* Imre csanádi püspök azonnal fölszentelte⁶⁾. Most már (1781. június 5.) a helytartótanács is megengedte a házak kijavítását; de annak világos kijelentésével, hogy költségeiket föl nem számítják, ha a városnak Zimádra kell átköltöznie⁷⁾. A várparancsnok azon-

¹⁾ Lakatos II. 22. — ²⁾ Szentkláray, Száz év. I. 285, és 313. Lakatos, I. 77. —

³⁾ Aradm. jk. 1780. szept. 15., 34. sz. — ⁴⁾ Aradm. jk. 1780., 40—52. és 1781., 3. sz.

— ⁵⁾ A radnai protocollum szerint (130. l.) május 27. — ⁶⁾ Lakatos, II. 46. — ⁷⁾ HT. Tanács, 1781., 4602.

ban ezentúl is gátolta az építkezéseket, úgy, hogy a vármegye 1782. nov. 13. ismét II. Józsefhez fordult s nemsokára újból hevesen kikelt a váraparancsnok ellen¹⁾. II. József megunta ez örökös panaszokat, annyival inkább, mert Arad várára különben sem helyezett súlyt. Megsemmisítette tehát a Zimándra való áttelepítés ügyében kiküldött bizottságnak 1781. évi összes határozatait s 1783. január 14.-én megparancsolta, hogy *az áthelyezésről többé szó se legyen*. Arad mostani helyén marad²⁾ s a polgárok szabadon építhetnek új házakat³⁾. A vármegye május 26.-án vette tudtúl ezt a rendeletet s örömeiben a közzjóra és a törvényre való tekin-

Arad új vára a ferenczi templomával.

tettel azonnal elhatározta, hogy székházának a Marosra néző oldalán szobát építtet a levéltár számára, a megyei istállókat újra fedeti s a pénztárnok megromlott házát kijavíttatja⁴⁾. Ugyanaznap a város bizalmatlanabb hangon tartott folyamodást intézett e császárhoz. Főlemlítette, hogy 1770-ben elvesztette minden odáig élvezett anyagi előnyét, az italmérés, sör- és pálinkafőzés jogát, melyet örményeknek adtak bérbe. Ők már akkor is térdenállva kérték a császárt, könyörüljön rajtuk, mert majdnem minden polgárnak lévén szölleje, az italmérés jogának elvételével

¹⁾ *HTT.* 1783., 705. és *Aradm. jk.* 1782., 70. sz. — ²⁾ Úgy látszik, innen van ez a rosszul értelmezett közmondás: »Arad — marad.« — ³⁾ *Lakatos*, 23., 238. — ⁴⁾ *Aradm. jk.* 1783., 100.

közel állnak a végromláshoz. A szegény nép megmaradásának érdekében könyörögtek, helyezze vissza régi állapotába ezt a szorongatott várost s legalább iure prioritatis engedje meg az italmérést. Mivel az örmények bérlete idestova lejár, esedeznek, adja vissza korábbi jogait. Ugyanakkor a sz. kir. városi rang iránt való közbenjárását is kérték. Ezt a rangot Mária Terézia 1776-ban csakugyan megígérte, sőt az áttelepítés céljaira a zimándi pusztát meg is vásárolta. Kéri az ígéret teljesítését s azt, hogy a város szűk határát Zimánd odacsatolásával bővítse. Harmincz év óta bizonytalan már a város helyzete s még újabban is tiltják roskadozó házaik kijavítását. Hogy tehát teljesen tönkre ne menjenek, mint az ország legkegyesebb atyjához s a szegények pártfogójához fordulnak, segítsen a szorongatott, szegény községen¹⁾. Másnap a császár már értesítette gr. *Pálffy*t, hogy mivel Arad várának nincsenek lakosai, a vár könnyebb kiépítése végett azoknak az iparosoknak, kereskedőknek és vendéglősöknek, kik a várépítő hivataltól kijelölt helyen jó anyagból való házakat akarnak emelni, ha a nem-katholikus túrt vallások közül akármelyikhez tartoznak is, ötven évig tartó adómentességet ajándékoz és megengedi, hogy *Ó-Araddal egyesülve, vagy akár külön hatósággá alakúlva*, eljárásiakat maguk válaszsza²⁾.

Az 1783. jan. 14.- és május 27.-i rendelet a várost nagy aggodalomtól szabadította meg; a kellemetlenségeknek azonban még mindig nem vetett véget. Június 25.-én pl. ismét magának a császárnak kellett közbelépnie, hogy *Gehring*er Antal kijavíthassa házá³⁾; s 30.-án utcaük kikövezését a helytartótanács csak oly föltétel alatt engedte meg, hogy áthelyezés esetén kártérítést ne követelhesen a város⁴⁾. A kancellária pedig aug. 22. figyelmeztette az uralkodót, hogy teljesen kész tervei vannak Aradnak a szabad kir. városok sorába igtatására, de ezeknek a terveknek alapja, maguknak az aradiaknak óhajta szerént is, a Zimándra való áttelepítés, miről azonban a császár parancsához képest beszélni többé nem szabad. Ha mostani helyén marad a város, egészen új számítások és tervek szükségesek⁵⁾.

Erre azonban nem került a sor. 1783-ban teljesen elkészült *Arad vára*, Arad városa pedig biztosítékot nyert, hogy *nem telepitik át* s polgárai *szabadon építkezhetnek*. Három évtizedig azután senki sem bolygatta többé a sz. kir. városi rang kérdését. A várról még 1786-ban is azt írta egy geographus⁶⁾, hogy a császár sokat költ reá, mert szép és népes

¹⁾ Közli *Lakatos*, II. 239—241. — ²⁾ *U.-o.* 238—9. A helytartó-tanács rendelete júl. 7.-én 6128. sz. a. A város csakugyan maga is épített a várban egy egyemeletes vendégfogadót, mely 1848-ban még állott. — ³⁾ *Aradm. jk.* 1782., 70. és 1783., 20. sz. — ⁴⁾ *HTTanács*, 1783., 5805. sz. — ⁵⁾ 1783., 7880. sz. Közli *Lakatos*, II. 238. Félreértésen alapúl *Marczali* megjegyzése (II. József, I. 198.), hogy Arad már József korában a sz. kir. városok sorába emelkedett. — ⁶⁾ *Korabinsky*, Geogr.-hist. und Produkten Lexikon in Ungarn. 15—16. l.

várossá akarja tenni. Az ott letelepedőnek megad minden Magyarorszá-
ban szokásos kiváltságot; ellátja épületanyaggal s megengedi, hogy 50
évig ne fizessen adót az iparos, ha tervszerűen épít. De még most sin-
csenek lakóházak a várban. A parancsnok szép lakása, a főőrség, a ferencz-
rendiek temploma és kolostora, több kereskedés és a sütőház teszi
érdekessé. Maga Arad város három részre oszlik; a német városra, mely-
ben több gyár van s hol különösen dohánynyal űznek kereskedést; továbbá
a magyar városra és a várra. Kecskeméten kívül itt tartják Magyarország
legnagyobb baromvásárát. Arad székhelye a vármegyének s egy g.-kel.
püspöknek. Híd köti össze a szépen épült német Új-Araddal, mely nagy
kereskedést űz a Maroson leúsztatott fával. Megemlíthette volna, hogy
Arad czéheiben már is 358 mester működött s hogy 1715 család él
Aradon, melynek lakosságát tehát 8000-nél többre lehet tenni. S ezt akkor,
midőn — 1783-ban — II. József véget vetett a húsz év óta tartó bizony-
talanságnak. S akkor, a mikor olyan nagyon ráfért az egykorú latin gúny-
vers írójának intelme:

O Arad Arad lundum,
non civitas -ca oppidum.
Quis pulchro regis hinc
Sunt pignora omnia!
Genitrix hinc hinc
S. hinc hinc hinc
O. hinc hinc hinc
Reddeat vobis abtine!!!